

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 325-338.
Geliş Tarihi-Received: 07.10.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.10.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1185861

"Sâye Sultânı"na Dair

About "Sâye Sultânı"

Hasan Ali GÜNEŞ*
Enes İLHAN**

Öz

Klasik edebiyat metinlerini anlama noktasında gerçekleştirilen şerh, tahlil ve sözlük çalışmalarının yanı sıra bazı kelime, deyim ve tabirlerin anlamına yönelik makale ve bildiri düzeyinde hazırlanan çalışmalar, klasik şiirin mana alanına yönelik önemli veriler sunmaktadır. Klasik şiir metinlerini çözümleme esnasında başvurulan bu kaynaklar, sözlüklerde manası verilmeyen ve çok fazla bir metin tanığına sahip olmayan kelime ve kelime gruplarının anlaşılmasında yetersiz kalabilmektedir. "Sâye sultânı" da bu çerçevede değerlendirilebilecek bir tabirdir. Zira tabirin Osmanlıca, Farsça ve Arapça muhtelif sözlüklerde karşılığının bulunmadığı, çok az bir metin tanığına sahip olduğu ve 16. yüzyıldan sonra ise kullanımdan düştüğü tespit edilmektedir. "Sâye sultânının" geçtiği beyitlerde bağlamdan hareketle yapılacak mana belirlemeleri ile hem manası bilinmeyen bir tabirin ortaya çıkarılması hem de bu alanda hazırlanan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak bine yakın divân ve şiir mecmuası taranmış ve "sâye sultânı" tabirinin tanıkları derlenmiştir. Devamında "sâye" kelimesinin sözlük manaları ile bazı araştırmacıların, tabirin anlamına yönelik değerlendirme ve çıkarımları tespit edilmiştir. Son olarak bağlamdan hareketle "sâye sultânı" tabirine dair bazı anlam tekliflerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sâye sultânı, sâye, sultân, güneş, servi.

Abstract

In addition to commentary, analysis and dictionary researchs carried out for the purpose of understanding classical literary texts, studies prepared as an article and a paper about the meaning of some words and phrases provide important data on the meaning of classical poetry. These sources, which are referenced during the analysis of classical poetry, may be insufficient to understand expressions that do not have meaning in dictionaries and do not have many text witnesses. "Sâye Sultânı" is also that kind of term. It is determined that the term does not have an equivalent in various dictionaries in Ottoman, Persian and Arabic, it has very few text witnesses, and it fell out of use after the 16th century. It is aimed to both reveal an unknown meaning and contribute to the past studies with the meaning determinations to be made based on the context in the couplets in which the "Sâye Sultânı" is mentioned.

* Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, e-posta: hagunes@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5240-4731.

** Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Tekirdağ/Türkiye, e-posta: enesilhan@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4452-5717.

In this study, nearly a thousand dîvân and poetry journals were scanned and the witnesses of the phrase were compiled. Afterwards, the dictionary meanings of the word “sâye” and the evaluations of some researchers regarding the term were determined. Finally, some meaning suggestions have been made.

Keywords: Sâye sultânı, sultân, sun, cypress, shadow.

Giriş

Kelimelerin manaları ve metinlerin anlamları üzerine gerçekleştirilecek her türlü çalışmada olduğu gibi Klasik edebiyat metinlerinin anlaşılmasında da sözlükler, başat rollere sahiptir. Metin neşri, tahlili ve şerhi ile ilgili çalışmaların başarısı, yeterli düzeyde bir sözlük alt yapısını gerektirmektedir. Günümüzde Osmanlı Türkçesi, Farsça ve Arapça basılı sözlüklerin yanı sıra TDK kurum sözlükleri, *Lexiqamus* ve *Kubbealtı Lugati* gibi elektronik sözlükler metnin künhüne vakıf olma adına yeterli verilerin temin edilebileceği fonksiyonel platformlar olarak dikkat çekmektedir. Ancak tüm bu imkânların yanı sıra hâlen sözlüklerde manası verilmeyen bazı kelime ve kelime gruplarıyla karşılaşabilmektedir. Bunda kelimelerin klasik edebiyatın dayandığı, sosyal hayat, âdet, gelenek, görenek, yöresel uygulama, inanç ve pratikler ile mitoloji ve tarihî hadiseler olarak tasnif edilebilecek olan kaynak zemininin etkisi büyüktür. Klasik edebiyatın hâkim olduğu uzun süreç içerisinde ve şairlerin estetik endişeleri neticesinde edebî metinlerde yer alan kelimeler bazen anlam değişimine ve genişlemesine uğramış ve bazen de “sâye sultânı” tabirinde görüldüğü üzere dar bir çerçevede birkaç şairle sınırlanabilecek kullanım alanına sahip olmuştur. Sözlüklerin, tez, makale ve bildiri düzeyinde hazırlanan akademik çalışmaların bir noktaya kadar yardımcı olduğu böylesi durumlarda metni metinle çözmek olarak nitelenebilecek olan “bağlam” büyük önem arz etmektedir.

Bağlam tanım itibarıyla “sözcüklere, sözcük öbeklerine ve cümlelere değişik anlamlar kazandıran, bunların birlikte olduğu diğer öğelerle ortaya çıkan bütünlük” anlamına gelmektedir (Hengirmen, 1999, s. 52). Kelimelerin sözlük anlamlarının yanı sıra metin içerisinde yer alan diğer kelimeler ile kurduğu anlamsal ilişkiler çerçevesinde kazandığı asıl, yan veya mecaz anlamları da olabilmektedir. Sadece sözlüklere ve muhtelif çalışmalara bağlı kalınarak metne yaklaşmak, kelimelerin metinsel manalarının göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Günümüzde sayıları gittikçe artan, doktora/yüksek lisans düzeyinde hazırlanan “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” çalışmaları ve bu çalışmaların dayanağı konumunda olan *TEBDİZ (Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü)* elektronik sözlüğü, bağlamın öncelenmesi ve kelimelerin metin anlamlarının dikkate alınması endişesini taşımaktadır. Benzer endişelerle hazırlanan kitap, makale ve bildiri düzeyinde çalışmalar da bulunmaktadır¹. Ansiklopedik sözlük mahiyetinde kitabi

¹ Bağlamdan hareketle sözcüklerin mana evreni üzerine gerçekleştirilen bazı örnek çalışmalar şöyle sıralanabilir: Şentürk, A. A. (2016-2021). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu. C 1-5*. İstanbul: DBY Yayınları; Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi; Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikâtı)*. Birleşik Dağıtım Kitabevi; Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: H Yayınları; Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları; Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde, Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat; Karakuş, Y. (2021). *Klasik Türk Şiirinde “Fitne” Kelimesinin “Köpek” Anlamıyla Kullanımına Dair*. *Journal of Turkish Language and Literature*, 7(2), 389-400; Zülfe, Ö. (2021). *Nesimî’ye Yakıştırılan Bir Kalıp Söz: Hâzır Baş*. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26, 585-594; Ayçiçeği, B. (2019). *Klasik Türk Şiirinde Kuş Kondurmak Deyiminin Anlam Çerçevesi*. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 215-232; Kaya, H. (2018). *Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi*. Aslan, Üzeyir; Taş, Hakan ve Zülfe, Ömer (Ed.). *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan (495-508)*, Yayınevi Yayınları; Zülfe, Ö. (2019). *Osmanlı Şiirinde Yol Kesmek Deyimi*. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, 249-260; Yıldız, A. (2018). *Klasik Türk Şiirinde Taş Yasdanmak Deyiminden Hz. Yakup’un Beytel’ine*. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan Özel Sayısı, 244-263; Kılıç, M. (2018). *Klasik Türk Şiirinde Şütür-ı Çarh İle Avesta’ya Yolculuk*. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Tebdiz Özel Sayısı*. 2(4), 172-186; Keklik, M. (2019). *Klasik Türk Şiirinde “Yüzü Açılmış” Deyimi*

çalışmalar ile bir deyim, tabir ve kalıp ifade üzerine kurgulanan daha dar kapsamlı çalışmalar, ele alınan kelimelerin metin içerisinde yer alan diğer kelimelerle çeşitli yönlerden kurduğu ilişkileri temel alması nedeniyle dikkat çekicidir. Bazı kıstaslar ile belirlenen kelimelerin mana çerçevesinin ortaya konduğu böylesi çalışmalar, bilindik kelimelere verilen farklı mana teklifleri ve daha önce tespiti yapılmamış kelime ve kelime gruplarının ortaya çıkarılması noktasında bağlamın önemini gözler önüne sermektedir.

Sözlüklerde ve Akademik Çalışmalarda “Sâye Sultânı”na Dair Bazı Çıkarımlar

Anlam belirleme veya mana tekliflerinde bulunma yolunda yeterli verilere sahip olma adına “sâye sultânı” tabiri basılı ve elektronik sözlüklerde taranmış ve kelime grubuna dair herhangi bir açıklama ve anlam teklifi ile karşılaşmamıştır. Osmanlı Türkçesi sözlükleri ile Farsça sözlüklerde “sâye” kelimesi ve bu kelime ile birleşmek suretiyle oluşturulan çeşitli kelime grupları tespit edilmekte ancak bunlar içerisinde “sâye sultânı”nı çağrıştıracak bir kullanıma rastlanmamaktadır. “Sâye” kelimesinin sözlüklerde rastlanan genel bazı manaları ile “sâye sultânı” tabirine dair mana tekliflerinde bulunma adına başvurulabilecek anlamları şöyle sıralanabilir²:

1. Gölge, koruma, yardım, himaye (Devellioğlu, 2008, s. 922; Tietze, 2018, s. 218); gölge, sahip çıkma, koruma gözetleme; esirgeme; destek, yardım (Çağbayır, 2007, s. 4099).
2. Cin; sâye-zede= deli (Şükûn, 1984, s. 1128); hayalet, kötü bir ruh, İblis’in adı (Steingass, 2005, s. 644).
3. Nârven ağacı, karaağaç (sâye-hûş); ağaçlık (sâye-pûş); ağaç gölgesi, gündüz-gece (sâye ü nûr) (Mütercim Asım, 2009, s. 647; Steingass, 2005, s. 644).

Klasik edebiyat metinleri üzerinde gerçekleştirilen akademik çalışmalarda “sâye sultânı” tabirine dair bazı anlamsal çıkarımlar yapıldığı tespit edilmektedir. İlk teklif Mehmet Çavuşoğlu tarafından gerçekleştirilir. Necâtî Bey’in Şehzâde Abdullah’ın vefatı için yazdığı terkib-i bendini izah ederken Çavuşoğlu, “sâye sultânı”nı sâye kelimesinin gölge (zıllullah), himâye, yardım ve esirgeme manaları ile ilişkilendirmekte ve tabire “cömert, başı bol” anlamlarını önermektedir (Çavuşoğlu, t.y. s. 105). Cemal Kurnaz (2012, s. 283) *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlilî*’nde “sâye sultânı”nı güneş-gölge ilişkisinden mütevellit “güneş” olarak yorumlamaktadır. Ömer Zülfe (2011, s. 177) tabirin geçtiği beyitlerde bulunan diğer kelime ve kelime gruplarından hareketle “tek, yalnız, yanında kimse olmadan dolaşan”; “baş başa” anlamlarını teklif etmektedir. “Sâye sultânı” tabirinin geçtiği divânlar üzerinde gerçekleştirilen neşir ve sözlük çalışmalarında da şu manaların verildiği tespit edilmektedir:

1. “Gölgeler sultanı; yalnız, tek başına” (Bozyiğit, 2021, s. 872).
2. “Tek başına dolaşma” (Çelik Vural, 2021, s. 592).
3. “Sultanların kıyafet değiştirerek kendilerini gölge gibi takip eden korumaları. II Himaye edici” (Kılıçarslan, 2016, s. 1438).

Üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, 45-61; Keklik, M. (2019). Dokuz Sayısı ve Beyitler Işığında Dokuz Dolanmak. *Türk Edebiyatı Araştırmaları* (s. 31-53). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları; Taş, H. (2012). Necâtî Bey Dîvânı’nda Bir Düzeltme ve Tercemân-Tercümân Üzerine. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 26, 127-136.

² Sâye kelimesinin sözlük manaları üzerinde geniş bir çalışma gerçekleştiren Savaşkan Cem Bahadır, bazı sözlükler ve tanıklar doğrultusunda kelimenin edebî metinlerde “elbise, astar ve nakış” anlamları ile kullanıldığını tespit etmektedir (Bahadır, 2018, s. 924). Sâye kelimesinin sözlüklerde yer alan manaları değerlendirilirken “sâye sultânı” tabirinin izahı noktasında yardımcı olabilecek kelime manaları üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan sâye kelimesinin “elbise, astar ve nakış” anlamları metin içerisinde gösterilmemiştir.

Sâye sultânı tabirine dair verilen bu anlam teklifleri, tabirin çıkış noktasına dair bazı ihtimalleri de beraberinde getirmektedir. Klasik edebiyata mensup şairlerin şiirlerini oluştururken mana, hayal ve mecaz unsurlarının yanı sıra ve bilhassa orijinallığı yakalama adına içinde bulunulan toplum hayatından ve tabiat unsurlarından yararlanmaya azami ölçüde gayret gösterdiği malumdur. Dîvânlar üzerine gerçekleştirilen sözlük, tahlil ve şerh içerikli çalışmalarda sosyal hayattan kültürel öğelere, tarihi olaylardan tabiat hadiselerine değin pek çok referans noktası tespiti yapılması bu durumun göstergesidir. “Sâye sultânı” tabirinin teşkilinde de böylesi kültürel veya tabii bir alt yapının olması elzemdir. Bu husus ile ilgili ilk açıklama Cemal Kurnaz tarafından gerçekleştirilir. Güneşin doğması ile gölgelerin ortaya çıkması ve güneşin batışı ile gölgelerin yok olması tabii hadisesi şairlerin zihninde güneş için “gölgeler sultani” olarak kabaca çevrilebilecek bir hayalin canlanmasına sebep olmuş olabilir (Kurnaz, 2012, s. 283). Diğer taraftan Ömer Zülfe (2011, s. 177), beyitlerde vurgulanan “yalnız dolaşma, tek başına olma” durumundan hareketle tabirin çıkış noktası için sultanların kıyafet değiştirerek yalnız dolaşmaları ve bu esnada sultanı gölge misali takip eden korumalarının varlığını işaret etmektedir. Tabirin çıkış noktası ile ilgili bir başka ihtimal ise dîvân şiirinde rakip tipinin gerçek hayattaki karşılıkları ile ilgili bazı tespitlerdir. Âşık ile sevgili arasında engel teşkil eden ve aşığın her türlü hakaretine maruz kalan rakip, dîvân şiirinin temel taşı hüviyetinde olup sevgili ve âşık tipleri gibi idealize edilmiş bir tip olarak şiirlerde yer almaktadır. Gerçek hayatta sevgili ve âşık tiplerinin mümessillerinin bulunması gibi rakip tipinin de karşılığı olan kimseler bulunmaktadır. Bu hususta Ahmet Atilla Şentürk’ün tespitleri yol göstericidir:

Eski edebiyatın yaşandığı devirlere bakılacak olursa zengin ailelerde çocuk doğunca bir dadiya emanet edilir, dadi çocuğun beslenme, bakım ve terbiyesiyle ilgilendiği gibi sokağa çıkılacağına da kendisine refakat ederdi. Çocuk kız ise büyüdüğünde de yanından ayrılmaz, hatta evlendiğinde dahi onunla birlikte giderdi. Erkek çocukları da –özellikle her cins insanın bulunduğu büyük şehirlerde- sokağa yalnız salınmazlar, yanlarında çoğu zaman siyahi kölelerden seçilmiş dadi veya lala yahut aileden bir şahsın gözetiminde gezerlerdi. Bu refakatçılar sokakta rast gelebilecek serseri güruhunun sataşmalarını yahut âşıkların laubali hareketlerini hatta dikkatlice bakmalarını dahi engelleyerek hâliyle onları zor durumda bırakırlardı (Şentürk, 1995, s. 355-356).

Rakibin sevgilinin sürekli çevresinde bulunması ve âşıkları sevgiliye yaklaştırmayarak bir anlamda sevgiliyi yalnızlaştırması durumu ile beyitlerde tenhada dolaşan ve yalnız gezen “sâye sultânı” arasında bir münasebet olduğu açıktır. Öte taraftan Şentürk’ün de belirttiği gibi dadıların genelde siyahilerden seçilmesi ve şiirlerde rakibin genelde siyah yüzlü -rû-siyeh- olarak kötülenmesi ile gölgenin renk itibarıyla siyahlığı çağrıştırması “sâye sultânı” tabirinin toplumsal hayattaki bu uygulamadan esinlenerek geliştirildiği ihtimalini güçlendirmektedir.

“Sâye Sultânı” Tanıkları ve Tabirin Yüzyıllara Göre Kullanım Süreci

Sözlüklerin yetersiz kaldığı durumlarda bağlama göre yapılacak tahmini anlam belirlemelerinde en önemli dayanak noktası hiç şüphesiz söz grubunun yer aldığı kaynak metinlerdir. Her bir kaynak metin, sözcüklerin teklif üzerine belirlenen anlamları için dayanak noktası; başka bir ifadeyle tanık/ şahit hüviyetindedir. Şu hâlde tanıkların sayıca fazla olması verilecek manaların kuvvetlenmesine olanak tanıyacaktır. Tüm bu hususlar ise iyi bir metin taramasına bağlıdır. Klasik edebiyata dair yüzlerce dîvân metni ve bir o kadar da şiir mecmuasının yayımlandığı günümüz şartlarında tarama işlevi sayıca belli bir kanaate varılabilecek düzeyde yapılabilmektedir. Yaklaşık altı yüz dîvân metni ve dört yüze yakın şiir mecmuasının taranması sonucunda “sâye sultânı” tabirinin yer aldığı metinler belirlenmiş ve aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Tablo 1. Dîvânlarda yer alan “sâye sultânı” tanıkları

Yu hatun nakşını ki bula yüzün Mescid-i hüsn sâye sultânı	Ahmed Paşa (ö. 902/ 1496-97)
Meger ki gün gibi tenhâca sâye sultânı Teferrüc itmege gıtdün rıyâz-ı Rıdvân'ı	Necâtî (ö. 914/ 1509)
Şu sultânî söğütler sâyesinde gel benüm servüm Senünle sürelüm zevk u safâlar sâye sultânı	Zâtî (ö. 954/ 1547)
Sâye sultânı anunla haşr olup seyr eylerin Bir kıyâmet sidre-kad serv-i revânım var yine	
Yanınca sâyesi seyr eyler ol şâhuñ hemân tenhâ Salınur sâye sultânı gör ol serv-i revân tenhâ	
Dilâ Sultân Süleymân sâyesinde hâtem-i câmı Ko elden serv-i bâlâlarla seyr it sâye sultânı	Enverî (ö. 957/ 1547)
Yanınca kimse yok üftâdelerden sâyeden gayrı Bugün gün gibi ol şeh seyre çıkmış sâye sultânı	Hecrî (ö. 964/ 1557)
Yürürken gün gibi her gün şehirde sâye sultânı Kamer-ruhlar serîrinde efendüm şehriyâr ancak	Hayâlî (ö. 964/ 1557)
Sâye sultânı çemen seyrini eyler tenhâ Câme-i sebz geyer niteki dil-ber nevrûz	Bursalı Rahmî (ö. 975/ 1567-68)
Çemende sâye-i şimşâd san nat'-ı pelengîdür Güzeller 'Âşıkâ 'ıyş itmek için sâye sultânı	Âşık Çelebi (ö. 979/ 1572)
Görürken gün gibi her gün seherde sâye sultânı Kamer-ruhun serîrinde efendüm şehriyâr ancak	Selîmî (ö. 982/ 1574)
Düşmez agyâr ile gezmek sana ey mâh-ı münîr Gün gibi seyr it cihanı sâye sultânı hemân	Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö. 990/ 1582)
Salarsın sâye-veş hâke niçe sultân-ı hûbânı Salınsan naz ile ey serv-kâmet sâye sultânı	Ulvî (ö. 993/ 1585)

Toplam 11 şair tarafından 13 beyitte tercih edilen “sâye sultânı” tabiri hâliyle çok az bir metinsel zemine sahiptir. Bu durum anlam vermeyi güçleştirmekte ve anlam belirleniminde ihtimallere bağlı kalınmasına sebep olmaktadır. Şairlerin yaşadıkları dönemlerden hareketle tabirin 15. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl içerisinde kullanım alanı bulduğu ve 16. yüzyıldan sonra herhangi bir şair tarafından tercih edilmediği söylenebilir. Tabirin, kullanılmasında veya kullanımdan düşmesinde hangi saiklerin etkili olduğu bilinmemekle beraber özellikle Ahmed Paşa ve Necâtî gibi klasik edebiyatın kurucu şairleri tarafından kullanılması diğer şairlerce de bir tercih sebebi olarak zikredilebilir.

Bağlamdan Hareketle “Sâye Sultânı” Tabirine Dair Bazı Anlam Belirlemeleri

Güneş

Güneş, klasik şiir geleneğinde sevgilinin, memduhun veya onların yüzlerinin en çok benzetildiği kozmik unsurlardan biridir. Güneş'e olan bu ilgi sadece şiirde, şairlerde, belli bir tarihte veya coğrafyada görülmez. Tarihin ilk çağlarından beri insanlar Güneş'i gözlemlemiş ve ona ilahlık da dâhil çeşitli anlamlar yüklemiştir.

Güneş Tanrısı Utu Sümerlerin en önemli tanrılarındandır. Utu göz kamaştırıcı kudretiyle beraber tüm canlılara karşı çok cömert davrandığı ve ilkbaharda topraktan yeni hayatın filizlenmesini sağladığı için insanlar ve hayvanlar ona karşı saygı duyarlardı. Utu daha sonra adalet ve kehanet tanrısı olma özelliklerini de üzerinde toplamıştır (Uncu, 2011, s. 21-23).

Güneş Tanrı kavramının Antik Yunan’da biraz karmaşık olduğu görülmektedir. Titan Hyperion ile oğlu *Helios* Güneş-Tanrı’dır. Helios, “tanrıların ve insanların gözcüsü” unvanını da taşır (Powell, 2018, s. 102, 256-258). Helios mitinin kaynağının Mısır olması muhtemeldir. Helios’un, batı-doğu ufkunu gezmek için kullandığı altın bir sandalı vardır. Mısır’ın *Güneş Tanrısı Ra* da, günlük yolculuğunu güneş kayığında yapar (Powell, 2018, s. 416).

Güneş Tanrısı Helios miti Antik Yunan’da gelişmemiş ve Helios, yerini Aydınlık Tanrısı Apollon’a bırakmıştır (Uncu, 2011, s. 79). Apollon (Roma mitolojisinde Apollo), Zeus ile titan *Leto*’nun oğludur. İkiz kız kardeşi *Ay Tanrıçası Artemis* ile sıklıkla beraber anılırlar (Powell, 2018, s. 184).

Eski astronomi bilgisine göre Dünya evrenin merkezindedir ve dokuz kat felek Dünya’yı iç içe geçmiş soğan halkaları gibi sarmalar. Birinci felek Ay’ın, ikinci felek Merkür’ün, üçüncü felek Venüs’ün, dördüncü felek Güneş’in, beşinci felek Mars’ın, altıncı felek Jüpiter’in, yedinci felek Satürn’ündür. Sekizinci felek sabit yıldızlar/burçlar feleği ve dokuzuncu felek ise Atlas (arş) feleğidir (Kurnaz, 1995, s. 306).

Müneccimler ve astrologlar da Güneş’e büyük önem vermişlerdir. Güneş, Zodyak yani burçlar kuşağı üzerindeki bir turunu 365 günde tamamlar. Güneş’in Koç burcuna girmesi baharın başlangıcıdır. Astrolojide Güneş, gündüzün ışığıdır; asaleti ve ruhu ifade eder. Yönetmek ve zaferle ilişkilendirilir. Güneş, göğün en büyük hâkimidir. Şan ve şöhret göstergesi olan Güneş; cazibeli, başarılı, güçlü, yönetici mizaçlı, eril tavırlarla alakalıdır (Döşer, 2020, s. 83). Güneş’in evi Aslan, şerefi Koç burcudur.

Güneş, eski müneccimler tarafından sultan kabul edilirdi. Gezegenlerin her biri bu sultanın emrindeydiler. Ay vezir, Merkür kâtip, Venüs çalgıcı, Jüpiter kadı ve Satürn hazinedar kabul edilirdi (Levend, 1984, s. 204).

Bir yerde sabit durmaması ve ışıklarının her yere ulaşması sebebiyle Farsça “her yerde bulunan” anlamında *hercâyî* ifadesi Güneş hakkında sıkça kullanılır. *Hercâyî*, deyim olarak “hafif meşrepli” kadın manasına da gelmektedir. Bu sebeple hafif meşrepli, herkese mavi boncuk dağıtan sevgililer için Güneş benzetmesi yapılır. Güneş’in burçtan burca gezmesiyle sevgilinin rakiplerle bir arada olması arasında alaka kurulur (Şentürk, 2021, s. 477).

Düşmez agyâr ile gezmek sana ey mâh-ı münîr

Gün gibi seyir it cihanı sâye sultânı hemân

Taşlıcalı Yahya (G/304: 4)

[*Ey Dolunay (gibi parlak sevgili), ellerle gezmek sana yakışmaz, Dünya’yı Güneş gibi böyle (yalnız) gez ey sâye sultânı!*]

Şair ilk mısradaki sevgiliyi Ay’a benzetmektedir fakat sevgilinin Ay gibi gezmesinden hoşnut değildir. Ay gökyüzünde gece görünür ve bu esnada diğer gezegenler ile milyarlarca yıldız da görünür durumdadır. Ay, Dünya etrafındaki dönüşü sırasında bu yıldızlardan bazılarında uğrar. Menâzil-i Kamer denilen Ay’ın konakları 28 tanedir. Ay her gün bir konakta kalır, bu şekilde 12 burcu gezer ve tüm gezegenlerle irtibat kurar (Yılmaz, 2014, s. 132). Şair sevgilinin yabancılarla gezip dolaşmasını Ay’ın bu hareketine benzetmektedir.

Güneş ise “seb’a-i seyyâre” denen yedi gezegen içindeki tek yıldız olup ısı ve ışık kaynağıdır. Diğer tüm gezegenleri aydınlatan da odur. Güneş’in ortaya çıkmasıyla diğer gezegen ve yıldızlar gözden kaybolur. Bu sebeple Güneş gökyüzündeki seyahatini tek başına yapar.

Sevgilisinin Ay gibi herkesle irtibat kurmasından rahatsız olan şair, Güneş gibi tek başına gezmesini ister. Sâye sultânı ifadesi ile kastedilen Güneş’tir; sevgili de Güneş’e benzetilmektedir.

Güneş, Dünya’da ve diğer gezegenlerdeki ışığın tek sebebidir. Bu yüzden eskiler Güneş için neyyir-i a’zâm (en büyük ışık), Ay için neyyir-i asgar (en küçük ışık) demiştir (And, 2018, s. 357). Varlığının ışığa muhtaç olması sebebiyle gölge, sürekli ışıkla özellikle de güneş ışığı ile birlikte şiirlere konu edilir. Şairler sevgilinin yüzünü Güneş’e benzettikleri durumlarda saçlarını da geceye veya gölgeye benzetirler (Şentürk, 2021, s. 218). Güneş’e sâye sultânı denmesinin başlıca sebebi onun en büyük ve en kuvvetli ışık kaynağı olmasıdır.

*Yürürken gün gibi her gün şehirde sâye sultânı
Kamer-ruhlar serîrinde efendüm şehriyâr ancak³ Hayâlî (G/266: 2)*

[Ey sâye sultânı. Sen Güneş gibi her gün şehirde dolaşırken, kamer yüzlü güzeller sadece kendi tahtlarında padişahırlar]

Güneş’in şiir geleneğinde dikkat çeken özelliklerinden birisi de gece gündüz sürekli yürümesi, hareket etmesidir (Şentürk, 2021, s. 233). Şair, sâye sultânı sevgilinin Güneş gibi şehrin her yerini dolaştığını, Ay yüzlü başka güzellerin ise ancak kendi tahtlarında, muhitlerinde sultan olduklarını ifade eder. Şair sevgiliyi Güneş’e, diğer güzelleri ise Ay’a benzetmekte, böylece sevgilinin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Nitekim Ay’ın ışığı kısıtlıdır, sadece bulunduğu noktayı aydınlatır. Ay, Güneş kadar da göz alıcı ve göz kamaştırıcı değildir. Güneş ise ışığını her yere ulaştırır ve her yeri aydınlatır.

*Yu hatuñ nakşını ki bula yüzüñ
Mescid-i hüsn sâye sultânı Ahmed Paşa (G/2761: 3)⁴*

[Ey sevgili. Yüzündeki nakış (gibi olan) ayva tüylerini temizleyip yok et. (Böylece) güzellik mescidi Güneş’ini bulsun.]

Mihr, Farsça Güneş anlamına geldiği gibi aşk, sevgi ve şefkat manasına da gelir. Şiirlerde mihr, mihrâb gibi kelimeler farklı manalarıyla çeşitli sanatlar çerçevesinde kullanılır. *Mihrâb*, *Mihr-âb* şeklinde birleşik bir kelimedir ve göz alıcı, parlak Güneş anlamındadır (Mütercim Asım, 2009, s. 520-521). Arapça mihrâb ise cami ve mescitlerde kible yönünde, imamın namaz kıldıracağı girintili yerdir (Devellioğlu 2008, s. 646). Sevgilinin kaşı ile mihrap arasında da benzerlik ilgisi bulunmaktadır.

Güneş’in yüzünü yıkaması, abdest alması yorumu şairlerce çokça kullanılmıştır (Şentürk, 2021, s. 490). Namazın farzlarından biri abdest almak, biri kibleye yönelmek, biri de her namaz için belli vakitte namazı eda etmektir. Elde pusula gibi bir araç yoksa kible

³ Beyit bazı kelime değişiklikleri ile *Selîmî Dîvânçesi*’nde de tespit edilmektedir:

*Görürken gün gibi her gün seherde sâye sultânı
Kamer-ruhuñ serîrinde efendüm şehriyâr ancak (G/ 18: 2).*

⁴ Beyit Eğirdirli Hacı Kemal’in “*Câmiü’n-nezâir*” adlı nazire mecmuasından alınmıştır (Ertek Morkoç, 2003, s. 2272). Beyitin *Ahmed Paşa Dîvânı*’ndaki karşılığı ise şudur:

*Yu hatın nakşını k’ola yüzüñüñ
Mescid-i hüsnü sâye sultânı (G/ 296: 3)*

tayini için en basit yol Güneş’i gözlemek ve güney-güneydoğu ufkunu bulmaktır. Yine namaz vakitlerinin tayini Güneş’in gökyüzündeki konumuna bakılarak yapılır.

Şair, namaz mazmunu doğrultusunda beyitte, sevgilinin Güneş gibi yüzündeki nakış misali ayva tüylerini yıkamasını, güzelliğine gölge düşüren şeylerden yüzünü arındırmasını ve güzellik mescidinin mihrabına geçmesini istemektedir. “Sâye sultânı” ifadesi yine Güneş manasında; dolaylı olarak mihrap ve kible anlamlarında kullanılmıştır.

Sâye sultânı çemen seyrini eyler tenhâ

Câme-i sebz geyer niteki dil-ber nevrûz Bursalı Rahmî (K/7: 15)

[Nevruzda sevgilinin yeşil elbiseler giymesi gibi sâye sultânı Güneş, yeşillikler içerisinde yalnız dolaşmaktadır.]

Klasik şiirde genellikle işret ve câm-ı Cem (Cem’in kadehi), câm-ı cihân-nümâ (dünyayı gösteren kadeh) denilen bir kadehle birlikte zikredilen Cem, bir sefer sırasında çok kıymetli mücevherlerle süslü tacını giyip yüksek bir yere kurulan tahtına oturur. Güneş bütün ışıltısıyla taca vurunca yansıyan ışıktan gözleri kamaşan halk Güneş’in âdetâ yere indiğini düşünür. Bunun üzerine Cem’in sonuna ışık anlamına gelen *şîd* kelimesini ekleyerek hükümdarı Cemşîd olarak anmaya; bugünü de Nevruz olarak kutlamaya başlar (Tökel, 2000, s. 104). Bilindiği gibi Nevruz 21 Mart’ta Güneş’in Koç burcuna yani şeref burcuna girmesiyle, baharın başlangıcıdır. Anlaşılacağı üzere Güneş’in şeref burcuna girmesi, Cemşîd’in yüce tahtına oturmasına benzetilmektedir. Şair Güneş’i kırlarda tek başına dolaşan bir sultan yani sâye sultânı olarak takdim etmekte; Nevruz’da yeşil kıyafetler giyip gezen sevgiliyi de Güneş’e benzetmektedir.

Tenha dolaşma, yalnız gezme, tek başına olma

Sâye sultânı tabirinin Güneş ile irtibatlandırıldığı beyitlerde yalnız dolaşma, tenhada bulunma ve tek başına olma temlerinin de beraberinde zikredildiği bir önceki bölümde gözlemlenmiş idi. Güneş’e bağlı olarak verilen bu anlam ilgileri bir yan anlam olarak da değerlendirilmelidir. Zira Güneş kelimesinin yer almadığı bazı beyitlerde de “sâye sultânı” ile “yalnız dolaşma, tenhada olma” eylemi birlikte zikredilmekte ve bu durum tabirin, “Güneş” anlamı ile ilintili olarak “yalnız dolaşma, tenhada olma” anlamlarının da olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Yanınca kimse yok üftâdelerden sâyeden gayrı

Bugün gün gibi ol şeh seyre çıkmış sâye sultânı Hecrî (G/141: 4)

[Yanında gölgesinden başka düşkünlerinden kimse olmayan o sâye sultânı padişah bugün Güneş gibi dolaşmaya çıkmış]

Beyitte sâye sultânı olarak nitelendirilen sevgili veya memduh تنها, tek başına gezmekte, yanında ona meftun olanlardan kimse bulunmamakta ve bu yönden de Güneş’e benzetilmektedir. Ömer Zülfe, sultanların tebdil-i kıyafet hâlinde, kendilerini gölge gibi takip eden muhafızlarla şehri dolaşmalarının bu ifadeye kaynaklık edebileceğini belirtir (Zülfe, 2011, s. 177). Bu çıkarımın yanı sıra önceki bölümlerde izahu yapılan “rakip” ile ilgili bazı tespitler de hayalin menşei olabilir. Nitekim klasik şiirde sıklıkla Güneş’e benzetilen sevgilinin/memduhun etrafında, onu gölge gibi sürekli takip eden ya âşıkları ya da onu koruyan, gözeten bir dadısı/lalası bulunmaktadır. Işık olmadan gölge olmadığı ve gölgenin varlığını ışığa borçlu olduğu gibi rakip de varlığını sevgiliye borçludur. Bu itibarla çeşitli ilgililerle Güneş’e benzetilen sevgili gerek Güneş gölge ilişkisine gerekse kendisini sürekli takip eden, koruyan ve kollayan rakip ile olan münasebetine binaen “sâye sultânı”dır.

Sevgilinin yalnız olması ve tenhada dolaşması rakibin kelime manaları ile de irtibatlıdır. Zira “rakîb” (ra-ka-be) gözlemek, müşahede etmek, seyretmek, kollamak,

korumak, önemsemek gibi manalara gelmektedir (Mutçalı, 2015, s. 371). Pek çok edebiyat araştırmacısı, rakibi “sevgilinin diğer âşıkları” olarak yorumlamaktadır. Bu yorum yanlış olmasa da eksiktir. Çünkü rakibin sevgilinin hizmetkârları, muhafızları, kapıcıları ve sırdaşları manalarına gelecek şekilde kullanımları da mevcuttur (Şentürk 1995, s. 336-340).

*Meğer ki gün gibi tenhâca sâye sultânı
Teferrüc itmege giddüñ riyâz-ı Rıdvân'ı Necâtî (T/1/ VI/ 8)*

[Ey sâye sultânı! Meğer Güneş gibi tek başına cenneti dolaşmaya gittin.]

Şehzade Abdullah Mersiyesi'nden alınan bu beyitte şair, şehzadenin cennette Güneş gibi tek başına dolaşmasını ve onun ebedî makamının cennet olmasını temenni etmektedir. Burada “sâye sultânı” ifadesi merhum şehzade için kullanılmakta ve “sâye sultânı”nın Güneş gibi tek başına dolaşma yönü vurgulanmaktadır. Çavuşoğlu'na göre buradaki sâye sultânı terkibi şehzadenin çok cömert, herkese huzur ve emniyet veren biri olmasından veya padişahların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oldukları kabulünden kaynaklı olabilir (Çavuşoğlu, t.y., s. 105).

Beyitte vurgulanan “yalnız dolaşma ve tenhada olma” manaları, padişah ve şehzâdelerin devletin zirvesinde olması sebebiyle çevrelerinde pek çok insan bulunması tabii durumuyla da ilgilidir. Padişah ve şehzadeler hemen her daim maiyetiyle birlikte olurlar. Güneşin etrafında dönen gezegenler gibi gerek resmi işlerde gerek eğlence meclislerinde, padişah veya şehzadenin etrafında daima yardımcıları bulunmaktadır. Ne var ki vefat eden şehzade, yarenlerini ve hizmetkârlarını bu kez yanına alamaz; ebedî yolculuğunu herkes gibi tek başına yapmaktan zorundadır.

Servi Ağacı

Divân şiirinde idealize edilmiş sevgili anlayışına paralel olarak tabiat öğeleri ile sevgilinin güzellik unsurları arasında çeşitli benzerlik ilgileri kurulmuş, tabiat, şairin duyuş ve düşünüş penceresinden yansıtılarak şiire dâhil edilmiştir. Birbirlerinden tamamen farklı tabiat varlıkları, çeşitli yönleri ve estetik hususiyetleri ile sevgilide bir araya getirilmiş; böylece kusursuz bir güzellik elde edilmeye çalışılmıştır (Ayvazoğlu, 2013, s. 181). Bu tabiat unsurlarının önde gelenlerinden biri de hiç şüphesiz servidir. Servi, divân şiirinde en çok adı geçen ağaç ve sevgilinin boyu/ endamı için en çok kullanılan benzetme unsuru olması yönüyle dikkat çekicidir. Bazen sevgili için benzetilen olmaktan çıkan servi, bizzat sevgilinin kendisini veya endamını ifade etmede kullanılan bir kavram olmuştur (Erdoğan, 2013, s. 422). Uzun ve düzgün boy, rüzgârda iki yana doğru eğimli hareketler, mütemadiyen su kenarlarında bulunma, yeşil renk, “serv-i nâz, serv-i âzâd ve serv-i sehî” isimli türleri servinin sevgili ile ilişkilendirilmesi veya kıyas edilmesi noktasında değinilen yönleridir (Onay, 2009, s. 188; Pala, 2017, s. 36-37). Sâye sultânı tabiri bazı beyitlerde servi ile beraber yer almakta ve bu durum tabirin manalandırılması noktasında sevgili ile servi arasında kurulan tüm bu teşbih hususiyetlerini de gözetmeyi gerekli kılmaktadır.

Ağaç gölgeleri Güneş'ten korunma, huzur, sükûnet, eğlence ve işret mekânı olma vb. fonksiyonları ile şairlerin de dikkatini çekmiştir. Örneğin gölgesinde bulunması insana huzur veren servi, şimşad ve söğüt gibi ağaçlar için türetilen “gölgesi gökçek” tabirinin, yanında bulunulması insana iyi gelen kimseler hakkında kullanıldığı tespit edilmektedir. “Gölgesi gökçek” tabiri ile ilgili diğer mana belirlemeleri şunlardır: “uzun boy ve iri beden; sevgilinin boyu için mukayese unsuru; geçici mutluluk” (Şentürk, 2021, s. 221-222). “Sâye sultânı” tabiri de gölge-servi ilişkisi çerçevesinde düşünülebilir. Sevgilinin düzgün endamını temsil ile diğer ağaçlar içerisinde öne çıkan servi, gölgesi itibarıyla âdetâ bir sultân hüviyetindedir. Ayrıca sâye kelimesinin manalarından biri olan “karaağaç/nârven (sâye-hûş) (Steingass, 2005, s. 644)” sâye sultânı ile servinin kastedilmiş

olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aşağıda yer alan örnek beyitler “sâye sultânı” tabirinin bu mana yönüne işarette bulunmaktadır.

*Cemende sâye-i şimşâd san nat’-ı pelengîdür
Güzeller ‘Âşıkâ ‘ıyş itmek için sâye sultânı Âşık Çelebi (G/17: 5)*

[Bahçede şimşir ağacının gölgesi benekli örtü gibidir. Ey Âşık, güzeller ise işret etmek için (gelen) sâye sultânıdır.]

Beyit, bir bahçe ve bu bahçede düzenlenen eğlence meclisi tasviri üzerine kurgulanmıştır. Şimşir ağacı serviye göre yana açılan dalları ve yapraklı yapısı ile Güneş ışınlarını gölgesine geçirebilmekte ve böylece gölge, âdetâ benekli bir örtüyü andırmaktadır. Bu benekli örtü üzerinde işret ve eğlence için gelen konuklar ise sâye sultânı olan güzellerdir. Sâye sultânı tabiri, şimşâd ile uyumlu olarak kullanılmakta ve servi ağacını ima etmektedir. Beyitteki mecazi anlam halkaları ve teşbih unsurlarının dayanağı olan tabiat ise şöyle tarif edilebilir: Şimşir ağacının gölgesi ile beraber veya yan yana olan uzun ve düzgün servi gölgeleri... Öte taraftan servi ağacının yaprakları arasından sızan güneş ışıkları ile “sâye sultânı” arasında da ilgi kurulabilir. Bu ilgi “sâye sultânı” tabirinin “güneş” anlamı ile de paralellik taşımaktadır. Aşağıdaki beyitte de benzer bir tabiat hadisesi resmedilmekte ve mecazi anlatımlarla “sâye sultânı” servi ile ilişkilendirilmektedir.

*Şu sultânî söğütler sâyesinde gel beniim serviim
Senüñle sürelüm zevk u safâlar sâye sultânı Zâtî (G/1526)*

[Ey servi (boylum), sâye sultânı(m). Şu sultânî söğütler gölgesinde gel (de) seninle zevk ü sefalar sürelim.]

Sultânî söğütler dallarının ulaşabildiği geniş alanlarda oluşturduğu serin ve büyük gölgeleri ile bilinmektedir. Yine ağaç gölgesinde tertip edilen bir eğlence meclisi söz konusudur. Şair servi olarak nitelediği düzgün boylu ve endamlı sevgilisine seslenmekle onu düzenlenen bu eğlence ortamına davet etmektedir. Beyitte dikkat çeken husus ilk mısranın sonunda yer alan “benüm servüm” ifadesine karşın ikinci mısradaki “sâye sultânı” tabirinin getirilmesidir. Zâtî’nin edebî şahsiyeti, şiire olan vukufiyeti ve beytin simetrik yapısı bağlamında alt alta gelen bu kelimeler arasında benzerlik ilgisi olduğu düşünülmektedir.

*Sâye sultânı anunla haşır olup seyr eylerin
Bir kıyâmet sidre-kad serv-i revânım var yine Zâtî (G/1456)*

[O sâye sultânı, kıyamet (gibi) sidre boylu, salınan servi (olan sevgili) ile bir araya gelip dolaşmaktayım.]

Beyit, sevgilinin boyu ve düzgün endamı noktasında kullanılan teşbih unsurları üzerine kurgulanmıştır. Sidre, Arabistan kirazı nevinden bir ağaç olup şiirlerde “sevgilinin ulaşılması güç boyu” (Kubbealtı, t.y.; Çağbayır, 2007, s. 4229) bağlamında yer almaktadır. “Kalkmak, dirilmek, ayaklanmak” anlamlarına gelen kıyâmet kelimesi eski edebiyatta çeşitli ilgi ve alakalarla sevgilinin boyu için kullanılmaktadır. “Kıyametin kopması nasıl büyük bir bela, fitne hâli ise ve kopmaya yakın zamanlarda birtakım alametler beliriyorsa, sevgilinin boy göstermesi de âşıklar arasında öyle bir tesir icra eder” (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1982, s. 341-342). Servilerin hafif rüzgârda sağa-sola salınışı âdetâ yürüyüş görüntüsü vermekte ve buradan hareketle türetilen serv-i revân ile sevgilinin işveli-cilveli bir biçimde ve salınmak suretiyle yürüyüşü ima edilmektedir (Pala, 2009, s. 400). İkinci mısradaki sevgilinin endamı ve yürüyüşü çerçevesinde yapılan tasvirlerle paralel olarak ilk mısradaki da “sâye sultânı” tabiri yer almaktadır. “Sâye sultânı” tabiri ikinci mısradaki yer alan kelimelerle uyumlu olmak durumundadır. Buradan

hareketle “sâye sultânı” tabiri ile servi boylu/ endamlı güzelin kastedilmesi kuvvetle muhtemeldir.

*Salarsın sâye-veş hâke niçe sultân-ı hûbânı
Salınsan naz ile ey serv-kâmet sâye sultâm Ulvî (G/657: 1)*

[Ey servi boylum, sâye sultanım. (Bahçede) naz ile salınsan nice güzeller sultanımı gölge gibi yere serersin.]

Servi ile “sâye sultânı” tabiri arasındaki münasebet örnek beyitler içerisinde ilk kez bu beyitte sarıh bir biçimde görülmektedir. Beyitte sevgili ile güzellik iddiasında bulunan diğer güzeller kıyas edilmekte ve servi boylu-sâye sultânı olan sevgili diğerlerinden kıyasa mahal bırakmayacak derecede önde gösterilmektedir. İlk mısradaki pek çok güzelin gölge gibi yere serilmesi bir yenilgi alameti olarak sunulurken ikinci mısradaki gölge sultânı olan servi boylu güzel âdetâ zafer kazanmış bir kimse olarak takdim edilmektedir. Ayrıca Zâtî’ye ait bir önceki beyitte iki mısra sonunda verilen “servi boy” ile “sâye sultânı”, bu beyitte art arda verilerek iki kelime grubu arasında mana noktasındaki benzerlikler iham edilmektedir. Beyitte “sâye sultânı” tabirinin “servi/servi boylu güzel” anlamlarının yanı sıra Güneş anlamına gelecek şekilde de yer aldığı söylenebilir. Zira Güneş ortaya çıktığında cisimlerde gölgeler oluşacağı gibi Güneş gibi parlak servi boylu sevgili ortaya çıktığında da diğer güzellik iddiasında bulunanlar gölge gibi yere serilecektir.

*Yanınca sâyesi seyr eyler ol şâhuñ hemân tenhâ
Salınur sâye sultânı gör ol serv-i revân tenhâ Zâtî (G/36)*

[O padişahın yanında yalnızca gölgesi dolaşmaktadır. O sâye sultânı servi (boylu güzel) تنها salınmaktadır.]

Şu ana değin Zâtî’den örnek olarak alınan diğer iki beyitte olduğu gibi bu beyitte de “sâye sultânı” ile sevgilinin düzgün endamı ve salınarak yürüyüşü arasında ilgi kurulmaktadır. Sevgili tenhada tek başına dolaşmakta ve yanında gölgesinden başka kimse yer almamaktadır. “Gölge” kelimesi ile hem gerçek anlam kastedilmekte hem de güzelleri takip eden âşıklar ve rakipler akla getirilmektedir. Zâtî gibi cinası, şiir üslubunun temel taşlarından biri hâline getiren bir şair için, kelimelerin çoklu manaları ile şiire dâhil edilmesi tabii bir durumdur⁵. İkinci mısradaki “sâye sultânı” ile “serv-i revân” kelime gruplarının art arda verilmesi iki kelime grubu arasında servi ağacı paydasında oluşan mana ortaklıklarını bildirmektedir.

Cin/ Perî/ Güzeller Sultanı

“Cin taifesinin gayetle güzel olan kısmı (Onay, 2009, s. 373)” anlamına gelen “peri” şiirlerde, sevgili ile ilişkili olarak kullanılmakta olup sevgilinin güzellik unsurlarını ve bazı genel tavırlarını somutlaştırmak amacına matuf bir anlam ve işlev alanına sahiptir. Örneğin sevgilinin çok sık görülmemesi, bir görünüp bir kaybolması, su kenarlarında dolaşması ve eşsiz bir güzelliğe sahip olması ile peri/ cin olarak adlandırılan varlıklar çerçevesinde teşekkül eden inanç ve pratikler arasında güçlü ilgiler kurulmuş ve son tahlilde tıpkı “servi”de olduğu gibi “peri” ile de direkt sevgili kastedilir olmuştur. “Sâye” kelimesinin “hayalet, kötü bir ruh, İblis’in adı (Steingass, 2005, s. 644)” anlamlarına gelmesi ve kelimenin “sâyedâr/ sâyezede: cin tutulmuş, cin çarpmış kimse, deli” (Onay, 2009, s. 408; Şükûn, 1984, s. 1128) vb. bazı ekli formlarının doğrudan “cin” ile irtibatlı olması “sâye sultânı” tabirinin anlam çerçevesinin çizilmesinde bu hususlara da dikkat edilmesini elzem kılmaktadır. Aşağıda yer alan beyit, “sâye sultânı” tabirinin “cin/peri” ile alakalı bir manasının olabileceğini düşündürmektedir.

⁵ Zâtî’de cinas kullanımları ile ilgili bk. (Kaya, 2019).

Dilâ Sultân Süleymân sâyesinde hâtem-i câmi
Ko elden sero-i bâlâlarla seyr it sâye sultâm Enverî (G/260: 2)

[Ey gönül. Sultan Süleyman'ın gölgesinde/himayesinde kadeh mührünü elden bırak, uzun boylu servilerle sâye sultânını seyret.]

Beyitte Kanûnî Sultan Süleyman ile Hz. Süleyman arasında ilgi kurulmakta ve Hz. Süleyman'ın padişahlık alameti olan ve onunla tüm canlılara hükmettiği rivayet edilen üzeri mühürlü yüzüğü ele alınmaktadır. Üzerinde İsm-i Âzam'ın yazılı olduğu rivayet edilen bu yüzük sayesinde bütün yaratılanlara hükmedildiği gibi ateş, su ve rüzgâr dahi kontrol altına alınabilmekteydi (Tökel, 2000, s. 296). “Hâtem-i câm” terkibi ile kadeh ve mühür/ yüzük arasında ilgi kurulmaktadır. Kadeh, klasik Türk edebiyatında mühür çerçevesinde oluşturulan yaygın benzetme unsurlarındandır. Bu hususta benzetme yönü, yüzüğün şekliyle çok mühür işlevini gören taşı ile ilgilidir (Osmanlı, 2021, s. 8). Hz. Süleyman'ın yüzük taşı “kibrit-i ahmer” denilen kırmızı kükürtten imal edilmiştir (Çeçen, 2012, s. 764). Beyitte “hâtem-i câm” terkinde görülen yüzük ve kadeh/ şarap arasında kurulan ilgi de yüzük taşının kırmızı rengiyledir. İkinci mısradaki “elden ko” kelime grubu ile Hz. Süleyman'ın yüzüğünün bir cin/ şeytan tarafından çalınması ile başlayan hadiseler zincirine göndermede bulunmaktadır. *Taberî Tarihi*'nden temin edilen bu rivayete göre Hz. Süleyman bazı özel durumlarda yüzüğünü belli bir müddet çıkarır ve sonra tekrar takar. Bu esnada Hz. Süleyman'ın kılığına giren Sahr adındaki cin/ şeytan yüzüğü ele geçirir ve tahta oturur. Hz. Süleyman kendisinin gerçek olduğuna etrafındakileri inandıramaz ve dışlandığı için deniz kenarına gidip burada bir balıkçının yanında çalışmaya başlar. Tabi tahta oturan şahsın bir cin olduğunun anlaşılması çok uzun sürmez. Kırk gün sonra tahttan ayrılmak zorunda kalan cin, yüzüğü denize atar. Yüzüğü bir balık yutar ve Hz. Süleyman yüzüğü bu balık aracılığıyla tekrar ele geçirip tahtına ve hükümranlığına geri döner (And, 2018, s. 177). “Sâye sultânı” tabirinin yer aldığı beyitte “cin” ile ilgili bu hadisenin akla getirilmesi “sâye” ile “cin” arasında bir ilginin kurulduğu ve “sâye sultânı” ile cinler sultanı veya klasik edebiyattaki formuyla “periler sultanının” kastedilmiş olabileceği söylenebilir. Son tahlilde perinin klasik edebiyattaki anlam alanından hareketle tabirin “güzeller sultanı” anlamına gelebileceği ihtimal dâhilindedir. Ancak bu çıkarıma dair elde tek bir tanık olduğundan diğer manalara kıyasla bu anlamın daha zayıf bir ihtimal olduğunu da belirtmek gerekir.

Sonuç

Sözlüklerde manasına denk gelinmeyen ve bazı çalışmaların ise ancak bir bölümünde anlam tekliflerinde bulunduğu “sâye sultânı” tabirini tanıklamak amacıyla yaklaşık 600 dîvân ve 400 civarında şiir mecmuası taranmış ve tabire 11 şaire ait 13 beyitte rastlanmıştır. “Sâye sultânı” 15. ve 16. asırda, dönemin ve Türk şiirinin önemli şairlerinden Ahmed Paşa, Necâti ve Zâtî gibi şairlerce kullanılsa da sonraki dönem şairleri tarafından rağbet görmemiş ve şiirlerde kendisine yer bulmamıştır. Eldeki kısıtlı sayıda beyitten hareketle “sâye sultânı” tabiri incelenmiş ve bağlamdan hareketle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Buna göre teklif edilen manalar şöyle sıralanabilir:

- **Güneş:** Sâye sultânı” tabirinin sevgiliyi/ memduhu kastederek “Güneş” manasında kullanıldığı, hercâyî sevgilinin Güneş gibi تنها, yalnız ve sürekli gezmesinin vurgulandığı anlaşılmış; sevgiliyi/memduhu gölge gibi takip eden rakibin de bu hayale kaynaklık ettiği öngörülmüştür.

- **Tenhada dolaşma, yalnız gezme:** Tabirin Güneş anlamının haricinde ve beyitte Güneş kelimesinin geçmediği yerlerde de “yalnız gezme, tenhada dolaşma” temlerinin vurgulandığı ve buradan hareketle tabirin böylesi bir manaya da gelebileceği anlaşılmıştır.

- **Servi:** "Sâye sultânının", servi boylu sevgili bağlamında ve servi boylu güzellerin sultanı olarak servi ağacıyla birlikte anıldığı tespit edilmiş ve sâye kelimesinin ağaç manasından da hareketle tabir ile servi ağacının kastedilmiş olabileceği düşünülmüştür.

- **Periler sultanı, peri kızı gibi güzellerin sultanı:** Yalnızca bir beyitte "sâye sultânının", sâye kelimesinin cin anlamına uygun şekilde Hz. Süleyman kıssasına telmih yapılarak kullanıldığı ve bu bağlamda "güzeller sultanı" anlamına da gelebileceği zayıf bir ihtimal olarak belirlenmiştir.

Kaynakça

- And, M. (2018). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2013). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bahadır, S. C. (2018). "Sâye" Kelimesi Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(4), 914-926.
- Bozyiğit, E. (2021). *Taşlıcalı Yahya Bey Dîvânı. İnceleme-Tenkitleli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük*. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Çeçen, M. K. (2012). Eski Kimyada Kibrit-i Ahmer Teriminin Klasik Türk Şiirine Yansımaları. *Turkish Studies*, 7(3), 759-780.
- Çetin, İ. (1993). *Derzi-zade Ulvî: Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Yılmaz, F. B. (2014). Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale. *Turkish Studies*, 9(9), 131-143.
- Çavuşoğlu, M. (T.y.). *Necati Bey Dîvânı (Seçmeler)*. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Çelik Vural, B. (2021). *Hayâlî Bey Dîvânı. İnceleme-Tenkitleli Metin-Dil İçi Çeviri*. Doktora tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük, C. 4*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Döşer, Ö. (2020). *Astrolojide Temel Kavramlar*. İstanbul: Astroloji Okulu.
- Erdoğan, M. (2013). *Güzellik Unsurlarıyla Dîvân Şiirinde Sevgili*. İstanbul: Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>
- Ertek Morkoç, Y. (2003). *Eğirdirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'i*. Doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- Kaya, H. (2019). Zâtî'nin Gazellerinde Cinas Ustalığı. *Osmanlı Edebi Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 105-127.
- Kesik, B. (2012). *Selîmî Dîvânçesi*. Ankara: Vizyon Yayınevi.
- Kılıç, F. (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Kılıçarslan, O. (2016). *Hayâlî Bey Dîvânı'nın İncelenmesi-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü*. Doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi

- Kubbealtı Lugatı (t.y.). *Sidre*, <http://lugatim.com/s/m%C3%BC%C5%9Far>, [Erişim Tarihi: 21. 08. 2022].
- Kurnaz, C. (1995). “Felek”. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 306-307). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey Dîvanının Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Levend, A. S. (1984). *Dîvân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Dağarcık.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı* (haz. Derya Örs Mürsel Öztürk). Ankara: TDK Yayınları.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı Dîvan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Ankara: H Yayınları.
- Osmanlı, K. (2021). *Klasik Türk Şiir Geleneğinde Hâtem Redifli Kasideler Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2017). *Perî-şan Güzeller*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Powell, Barry B. 2018. *Klasik Mitoloji* (çev. Sinan Okan). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Steingass, F. (2005). *Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları
- Şentürk, A. A. (1995). *Klâsik Osmanlı Edebiyatında Tipler I*. İstanbul: Enderun Yayınevi.
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 5*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Şükûn, Z. (1984). *Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ, C. 2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (TEBDİZ)*.
<http://www.tebdiz.com/>
- Tarlan, A. N. (1963). *Necâtî Beg Dîvânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tarlan, A. N. (1967). *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: I Cild*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1970). *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: II. Cild*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1992). *Ahmed Paşa Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tatçı, M. & Kurnaz, C. (2001). *Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvânı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Tietze, A. (2018). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, c. 7*. (Ed. Nurettin Demir; Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Tökel, D. A. (2000). *Dîvân Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1982). *Kıyâmet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uncu, E. (2011). *Eski Mezopotamya ve Yunan Dünyasında Din ve Tanrılar*. Yüksek Lisans tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi
- Zülfe, Ö. (2010). *Hecrî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10618,hecripdf.pdf?0>
- Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözü'nün Gölgesinde*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.